

УДК 911.3

І. Савчук, канд. геогр. наук, с.н.с.
Інститут географії НАН України, Київ

ЕКСПОРТ ЗАЛІЗОРУДНОЇ СИРОВИНИ З УКРАЇНИ

Розкрито головні тенденції розвитку експорту залізорудної сировини з України. Показана роль і значення окремих факторів у розвитку відповідних підприємств добувної промисловості.

Ключові слова: Україна, залізорудна промисловість, експорт залізної руди.

Постановка проблеми. Експортна орієнтація економіки України ґрунтується насамперед на використанні її природних переваг. Наявність у надрах держави світового значення покладів залізорудної сировини сприяло розбудові на її теренах потужного міжнародного значення гірничо-металургійного комплексу. Залізорудна промисловість є його виробничою основою і тому вивчення особливостей її розвитку під впливом експортної

орієнтації є важливим міждисциплінарним завданням української науки. Переважна орієнтація на збут продукції цього міжгалузевого комплексу за кордон за роки незалежності України не відбулось суттєвого скорочення обсягів виробництва товарної продукції цього підвиду економічної діяльності.

У сучасних умовах ведення бойових дій на Сході держави та проведення модернізації Збройних Сил

нагальною є проблема оновлення бойової техніки, що стоїть на їх озброєнні. Виробництво більшості видів військового спорядження потребує різноманітних видів металевих виробів. Для їх виробництва необхідною сировиною є саме залізні руди. Нарощення обсягів виробництва металевих виробів можливе за умови збільшення поставок відповідної залізничної сировини на металургійні підприємства. Водночас наявність значного її тривалого експорту ставить питання про доцільність нарощення обсягів видобутку відповідної сировини чи про зменшення поставок за кордон.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Робота побудована на аналізі офіційних статистичних даних та публікаціях іноземних фахівців із питань військової географії, геополітики та економічної географії. На жаль, мусимо констатувати, що в Україні, за виключенням наших розробок [8; 9], ці дослідження не набули розвитку. Востаннє аналізувався з позицій економічної географії розвиток залізничної промисловості у державі у 70-х і 80-х рр. XX ст. [6; 10]. При цьому в цих дослідженнях не проводилось вивчення ролі експорту залізничної сировини з території України.

Метою статті є виявлення ролі експорту в розвитку залізничного транспорту України, а завданнями – аналіз змін, що відбулись у розвитку цього стратегічного виду транспорту за роки незалежності; розкрити сучасну географічну структуру експорту продукції залізничної промисловості України. Для її досягнення необхідно вирішити такі **завдання**: показати зміни поставок залізничної продукції у XXI ст.; встановити основні компанії-експортери у цьому підвиді економічної діяльності; окреслити можливий його подальший розвиток.

Викладення основного матеріалу дослідження.

Провідні галузі гірничодобувної промисловості України були доволі швидко розподілені між кількома великими фінансово-промисловими групами. Це зумовлено тим, що вони постачають необхідну для виготовлення підприємствами металургії експортної продукції сировину. Фактично має місце повторення ситуації, що була у гірничодобувній промисловості на поч. XX ст., коли провідні підприємства належали великим акціонерним товариствам, що контролювали повний виробничий ланцюг «руда – метал – прокат» з власними кам'яновугільними підприємствами, що постачали необхідне для технологічних потреб паливо і кокс. Варто зазначити, що за виключенням двох підприємств чорної металургії, решта діючих підприємств цієї галузі введено до сер. XX ст. і вони діють за технологічними схемами того часу. Це зумовлює великі (порівняно з відповідними підприємствами Європи) витрати мінеральної сировини і палива.

Видобуток рудних корисних копалин. Як на поч. XX ст. існує значний експорт залізної і марганцевої руди та мають місце подібні проблеми зі зустрічними потоками товарного вугілля, коксу і руд (табл. 1). Це зумовлено тим, що кожна така монополія спрямовує свої зусилля на знищення конкурента на зовнішніх ринках збуту кінцевої продукції. Саме з коливанням попиту на неї на іноземних ринках зумовлені зміни в обсягах вітчизняного виробництва відповідної руди, що прямо впливає на масштаби видобутку супутньої мінеральної сировини, необхідної для технологічних потреб у рамках гірничо-металургійного циклу.

Таблиця 1

Значення добувної промисловості України в її економіці, %

Показник	2000 р.	2007 р.	2014 р.
Значення галузі в обсязі реалізованої продукції промисловості	12,0	7,9	12,8
Значення у капітальних інвестиціях у промисловість	28,7	18,9	9,0
Значення мінеральних продуктів в експорті товарів	9,6	8,7	11,3
Значення у перевезеннях вантажів вугілля, коксу і різної руди			
Залізничним транспортом	45,7	45,1	49,3 ¹
Річковим транспортом	24,9	26,4	11,7
Морським транспортом	22,1	14,6	4,5

Складено і розраховано за даними [1].

У надрах України майже $\frac{1}{5}$ усіх світових запасів залізних руд (табл. 2), що дозволяє стабільно нарощувати обсяги їх видобування. Промисловий широкомасштабний видобуток залізних руд було розпочато більше, ніж півтора століття тому, а тому «ресурсне забезпечення України доступними і рентабельними для експлуатації запасами не дуже велике» [3, с. 92].

Переважає більшість розвіданих родовищ знаходяться на стадії переходу до виснаження ресурсів через погіршення гірничо-геологічних умов видобування корисних копалин та тривалий термін їх видобування і тому «збільшення фінансування на геологорозвідувальні роботи не дає реальної віддачі» [4, с. 5].

Україна входить до п'ятірки провідних країн-експортерів залізної руди у світі (табл. 2). Як видно з цієї таблиці відповідний експорт за 2000-і роки зріс більше, ніж у два рази. Проте, на фоні перших трьох виробників та експортерів світу вітчизняна залізнична промисловість має доволі незначне значення у формуванні міжнародних потоків відповідної сировини. Значною мірою це зумовлено тривалим періодом видобування залізних руд та погашенням видобутку в основних родовищах, що експлуатуються понад століття.

Для України КНР є головним ринком збуту залізничної продукції за кордоном. Також її частину постачають більшості металургійних заводів Центральної Європи, збудованих за часів РЕВ за радянськими

¹ Дані за 2013 р.

планами, що технологічно орієнтовані на використання у виробництві саме залізної руди і окотків вітчизняного виробництва. Скорочення виплавки сталі у цих країнах зумовлює зменшення відповідних поставок. Також на

цьому товарному ринку ЄС посилилась конкуренція з боку австралійських і бразильських компаній.

Таблиця 2

Виробництво та експорт залізної руди провідними країнами її експортерами, млн т

Країна	2000 р.		2010 р.		2014 р.		Промислові розвідані запаси	
	Виробництво	Експорт	Виробництво	Експорт	Виробництво	Експорт	сирої руди	у перерахунок на чисте залізо
Австралія	158	157	433	403	660	725	53000	23000
Бразилія	190	157	370	311	320	344	31000	16000
Індія	68	34	230	104	150	14	8100	5200
ПАР	30	20	59	48	78	67	1000	1000
Україна	50	19	82	33	82	41	6500	2300
Канада	34	26	41	32	41	40	6300	2300
Росія	80	19	101	23	105	23	25000	14000

Складено за [2; 5; 11; 12; 13].

Таблиця 3

Виробництво залізорудної продукції та промислові запаси залізної руди діючих підприємств України (2015), млн т

Показник	Одиниця виміру	Гірничо-збагачувальний комбінат					Залізорудний комбінат		Шахта	Всього
		Північний	Інгулецький	Полтавський	Південний	Центральний	Криво-різький	Запорізький	Суша Балка	
Промислові запаси	млрд т	2,0	1,0	1,7	1,8	0,9	0,2	0,3	0,2	8,1
Виробничі потужності	млн т	20,6	14,0	15,3	19,0	21,6	8,3	3,5	4,0	106,3
Виробництво товарної продукції										
концентрат	млн т	13,1	11,6	14,4	11,4	6,1	–	–	–	56,6
окотки	млн т	7,7	–	11,7	–	2,3	–	–	–	21,7
аглолюда	млн т	–	–	–	–	–	5,5	4,7	2,8	13,0

Складено і розраховано за офіційними річними звітами підприємств.

Існуючих вітчизняних промислових запасів залізної руди, за умови збереження обсягів видобування на сучасному рівні, вистачить на 125 років (розраховано за табл. 2 і 3). За забезпеченістю залізною рудою Україна знаходиться на третьому місці, тоді як у найбільшого її виробника у світі – КНР існуючих покладів цієї мінеральної сировини вистачить лише на 8 років. Саме тому ця держава щороку швидкими темпами нарощує її імпорт. Лише за один 2014 р. імпорт залізорудної сировини до неї виріс на 113 млн т, тоді як загальний обсяг виробництва товарної залізної руди у цьому ж році в Україні становить 82 млн т. (табл. 2). При цьому поставки до цієї держави також посідають перше місце у відповідному вітчизняному експорті.

Високі обсяги видобування залізної руди в Україні значною мірою пов'язані з потребами вітчизняних підприємств чорної металургії в їх переробці для виплавки чавуну і сталі на експорт. Сприятлива кон'юнктура на світовому ринку на продукцію чорної металургії, спричинила щорічне зростання обсягів видобутку товарної залізної руди в Україні з 54,7 у 2001 р. до 78,2 у 2010 р.² і 175,1 млн т у 2015 р. [1].

² В 1991 р. її було видобуто 85,5 млн. т [15, с. 361].

Ведення бойових дій на непідконтрольній Уряду України частині території Донецької і Луганської областей зумовило скорочення обсягів виробництва металу та виробів із нього у цих регіонах держави [1]. Було розірвано традиційні виробничі ланцюги «вугілля – залізна руда – доломіти – чорні метали», що призвело до суттєвих змін у структурі виробництва залізної руди, яка постачалась на внутрішній ринок України. Водночас ведення бойових дій та модернізація Збройних Сил України потребує суттєвого збільшення поставок різних металевих виробів на вітчизняні підприємства військово-промислового комплексу. Тому суттєво від 2015 р. збільшилися замовлення на відповідну продукцію металургійним підприємствам держави, які нарощують обсяги споживання залізорудної сировини. За умов сприятливої кон'юнктури на зовнішньому і внутрішньому товарному ринку залізорудна промисловість України має стабільні перспективи свого подальшого розвитку.

У період між 2008 і 2014 рр. в Україні мало місце скорочення виробництва сталі на 27,0% при одночасному зростанні виробництва залізорудної сировини на 28,0% за рахунок швидкого нарощення експортних поставок відповідної продукції до Китаю. Експорт цієї продукції за період між 2008 і 2014 рр. зріс на 85,0%.

Експортна орієнтація залізорудної промисловості держави (табл. 2) дозволила не лише врятувати цю галузь від скорочення обсягів виробництва, а навпаки сприяла нарощуванню виробництва товарної продукції за рахунок збільшення поставок, насамперед до Китаю. У 2014 р. експорт залізорудної сировини за вагою зріс на 7,7 % порівняно з 2013 р. і становив 40,9 млн т. На Китай нині припадає 47,4 % всіх відповідних поставок. Також важливі поставки до Польщі (10,9 %) і Чехії (10,8 %). Експорт залізорудної сировини у 2014 р. дав понад 6,2% від загальних надходжень іноземної валюти (3,3 млрд. дол. США) в Україну.

У залізорудній промисловості України існує олігополія. Потужні бізнес-групи володіють всіма гірничо-збагачувальними комбінатами (табл. 3). Бізнес-групи намагаються повністю скористатися вигідним географічним положенням своїх підприємств залізорудної промисловості в Україні, створивши схеми збуту продукції світового масштабу, ігноруючи виробничу кооперацію з вітчизняними металургійними підприємствами, що належать конкуруючим бізнес-групам. Також вони вміло користуються особливостями митного законодавства різних держав та їх об'єднань для мінімізації власних витрат на експорт своєї продукції. Така політика бізнес-груп зумовила формування виробничо-територіальних утворень не за просторовою близькістю, а за приналежністю до певної бізнес-групи. Це добре видно на прикладі залізорудної промисловості України.

Наприклад, експортує майже всю продукцію Полтавський гірничо-збагачувальний комбінат (м. Горішні Плавні Полтавської обл.), адже у бізнес-групі, до якої він належить, відсутнє власне виробництво чорних металів. Він є основним постачальником продукції залізорудної промисловості за кордон, переважно до Китаю у рамках десятирічної угоди з постачання окотків на підприємства чорної металургії цієї держави. Для збільшення обсягів поставок у 2015 р. було розпочато промислову експлуатацію цієї бізнес-групою Єристовського родовища залізистих руд (Полтавська обл.), а, через несприятливу кон'юнктуру на світовому ринку залізорудної продукції припинено роботу шахти «Нова» підприємства ТОВ «Схід-Руда» у м. Жовті Води.

З проведеного аналізу сучасного стану залізорудної промисловості України видно, що держава не може прямо впливати на ситуацію у галузі і позбавлена можливості отримання прибутків від діяльності галузі. Бізнес-групи зі значною часткою іноземного капіталу, що володіють відповідними підприємствами, мало переймаються необхідністю стимулювання внутрішнього попиту на свою продукцію через орієнтацію на експорт. Панівне положення у галузі займає провідна бізнес-група держави – «СКМ».

Бізнес-групи, що фактично контролюють вітчизняну залізорудну промисловість України (табл. 3), мають намір розширити свою присутність на іноземних ринках збуту продукції, де вони отримують більші, ніж в Україні прибутки, маючи можливість сплачувати менші податки та збори.

Орієнтовані на експорт залізорудної продукції підприємства мають фактично повне завантаження своїх виробничих потужностей, що не дозволяє збільшити обсяг поставок продукції на вітчизняні металургійні підприємства з метою виплавки додаткової кількості сталі та виробництва прокату, необхідного для виробництва військової техніки та озброєння. Держава має у своїй власності лише один Криворізький комбінат окислювальних руд (смт Долинське Кіровоградської обл.), що вже понад 30 років не можуть ввести в

експлуатацію. Введення у дію цього підприємства дозволить суттєво збільшити використання «бідної» залізної руди, задовольнити зростаючі потреби вітчизняної чорної металургії у сировині, необхідній для виробництва сталі і прокату, необхідного для військово-промислового комплексу України.

Висновки з даного дослідження. Підсумовуючи економіко-географічний аналіз залізорудної промисловості України ми можемо стверджувати, що у державі діють переважно експортоорієнтовані підприємства залізорудної промисловості. Вони мають усталені виробничі та збутові зв'язки у рамках багаторічних контрактів, що дозволяє підтримувати обсяг виробництва товарної продукції на рівні беззбитковості. Більшість продукції галузі постачають нині до Китаю, Польщі і Чехії. Існуючі обсяги використання виробничих потужностей діючих підприємств не дозволяють збільшити виробництво залізорудної сировини, необхідної для нарощування виробництва сталі і прокату в державі, потрібних для модернізації військової техніки Збройних Сил України. Для цього, на нашу думку, необхідно прискореними темпами завершити будівництво та введення в експлуатацію Криворізького комбінату окислювальних руд, що буде гарантовано постачати залізорудну сировину на підприємства чорної металургії, які працюватимуть над виправкою сталі і прокату, необхідного для військово-промислового комплексу держави.

Перспективи подальших досліджень. При подальшому географічному дослідженні залізорудної промисловості України доцільно звернути увагу на такі аспекти:

- 1) визначення ролі підприємств залізорудної промисловості у господарському розвитку вказаних вище міських населених пунктів;
- 2) вивчити питання змін у напрямках поставок товарної продукції залізорудної промисловості під впливом іноземного попиту.

Список використаних джерел:

1. Державна служба статистики України / <http://ukrstat.gov.ua> [Електронний ресурс]
2. Індія сократила експорт руди на 53,8% / <http://uaprom.info/news/139130-india-sokratila-jeksport-rudy-na-538.html> [Електронний ресурс]
3. Коржнев М.М. Природно-ресурсні обмеження розвитку України / М.М. Коржнев // Стратегічна панорама. – 2004. – № 3. – С. 88–93.
4. Кулицький С. Проблеми розвитку українського гірничо-металургійного комплексу на сучасному етапі [Електронний ресурс] / С. Кулицький // Україна: події, факти, коментарі. – 2015. – № 15. – С. 41–62. – Режим доступу: <http://nbuvip.gov.ua/images/ukraine/2015/ukr15.pdf>.
5. Мировая торговля железной рудой в 2014 г. – М.: ВЛАНТ, 2015. – 6 с.
6. Паламарчук М.М., Горленко І.О., Яснюк Т.Є. Географія мінеральних ресурсів Української РСР. – К.: Рад. школа, 1985. – 207 с.
7. Реструктуризація мінерально-сировинної бази України та її інформаційного забезпечення. – К.: Наукова думка, 2007. – 347 с.
8. Савчук І.Г. Вплив корпоративної політики на розвиток експортоорієнтованих галузей України (на прикладі залізорудної промисловості) // Економіка України. – 2011. – № 8. – С. 33–39.
9. Савчук І.Г. Значення експорту у розвитку залізорудної промисловості України // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – 2001. – Вип. 23. – С. 67–71.
10. Яснюк Т.Є., Козаченко Т.І. Карта «Україна. Металургійний комплекс». М-б 1:1000000. – К.: НВП «Картографія», 1997.
11. Iron ore // U.S. Geological Survey, Mineral Commodity Summaries, January 2001 / http://minerals.usgs.gov/minerals/pubs/commodity/iron_ore/340301.pdf [Електронний ресурс]
12. Iron ore // U.S. Geological Survey, Mineral Commodity Summaries, January 2012 / http://minerals.usgs.gov/minerals/pubs/commodity/iron_ore/mcs-2012-feore.pdf [Електронний ресурс]
13. Iron ore // U.S. Geological Survey, Mineral Commodity Summaries, January 2015 / http://minerals.usgs.gov/minerals/pubs/commodity/iron_ore/mcs-2015-feore.pdf [Електронний ресурс]

Надійшла до редколегії 05.09.16

И. Савчук, канд. геогр. наук, с.н.с.
Институт географии НАН Украины, Киев

ЭКСПОРТ ЖЕЛЕЗОРУДНОГО СЫРЬЯ ИЗ УКРАИНЫ

Раскрыто основные тенденции развития экспорта железорудного сырья из Украины. Показана роль и значение отдельных факторов в развитии соответствующих предприятий добывающей промышленности.

Ключевые слова: Украина, железорудная промышленность, экспорт железной руды.

I. Savchuk, PhD in Geography, Senior Research Associate
Institute of Geography of NAS of Ukraine, Kyiv

IRON ORE EXPORT OF UKRAINE

Main trends of iron ore materials export of Ukraine have been revealed. The role and importance of factors of the development of the extractive industry companies have been presented.

Keywords: Ukraine, iron ore industry, the export of iron ore.